

Сучасна Наука XXI століття:

Матеріали восьмої Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції.

14–16 червня 2012 р. Частина 2. – К., 2012. – С. 19–23.

Секція «Історія»

Підсекція: «Історія України»

Забудкова О. А.

Луганський національний університет імені Тараса Шевченка

ДЕЯКІ АСПЕКТИ ВІТЧИЗНЯНОЇ ІСТОРІОГРАФІЇ ПРО МОНОПОЛІЗАЦІЮ ЦУКРОВОЇ ГАЛУЗІ КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ ст.

Цукрова галузь була і залишається однією з найрозвинутіших в українській промисловості, що завжди викликало жвавий інтерес до її історії. На особливу увагу заслуговує період становлення цукрового виробництва в умовах капіталістичних відносин кінця ХІХ – початку ХХ століття, який став предметом вивчення не одного покоління вітчизняних науковців. Однак на цей час не створено узагальнюючого дослідження з історіографії розвитку монополій у цукровій галузі, що зумовлює актуальність та необхідність подальшого вивчення цієї проблеми.

Монополістичний розвиток цукровій промисловості починається з утворення в 1887 р. синдикату цукрозаводчиків, який проіснував до введення в 1895 р. державного цукрового нормування. У 1902 р. утворився синдикат рафінерів, який продовжив політику обмеження виробництва цукру та розподілу ринків збуту. Загалом, цукрова галузь була однією з найбільш монополізованих у Російській імперії.

Історіографію питання традиційно можемо поділити на три періоди: дорадянський, який охоплює період з 1890-х рр. ХІХ ст. до 1917 р., радянський (до 1991 р.) та період розбудови сучасної вітчизняної історіографії, який розпочався з проголошенням незалежності України.

Наукова розробка деяких аспектів монополізації цукрової галузі розпочалася майже одночасно з виникненням перших синдикатів у

промисловості Російської імперії ще наприкінці XIX століття. У дорадянській літературі про цукрову монополію можна виділити дві основні тенденції: апологетичну та критичну. Перша розглядала синдикат як групу однодумців, які об'єдналися задля стабілізації ринку цукру, наголошуючи на «користі» синдикату для суспільства. Таку точку зору поділяли І. Янжул [22], М. Цехановський [19] та інші. Інша тенденція отримала свій розвиток переважно в матеріалах періодики та публіцистики. Критику цукрового нормування подає в своїх роботах Х. Лебідь-Юрчик [9].

Цінність дорадянських досліджень полягає в тому, що їх автори були свідками та безпосередніми учасниками всіх процесів. Більшість робіт цього періоду насичені статистичним матеріалом та носять описовий характер, глибокий історичний аналіз у них відсутній. Головним же їх недоліком є дуже слабка джерельна база. Однак при цьому саме вони заклали фундамент для подальшого вивчення проблеми.

Надбання дослідників дорадянського періоду систематизував представник вже другого – радянського – періоду історіографії Г. В. Циперович [20], надавши найбільш повний аналіз історії зародження монополістичних об'єднань в Росії, в тому числі й в цукровій галузі. Головною заслугою автора є висновок про закономірність формування монополістичного капіталізму в імперії, тоді як його попередники вбачали у створенні синдикатів стихійне та випадкове явище.

Автором найгрунтовніших досліджень з історії цукрової промисловості в Україні є К. Г. Воблий. Історія створення та розвитку цукрового синдикату 1887 р. викладена автором у другому томі дослідження «Нариси з історії російсько-української цукробурякової промисловості» [3]. Автором зібрано та опрацьовано значну кількість матеріалу, що стосується історії розвитку цукрового виробництва. Питанню розвитку синдикату цукрозаводчиків приділено значну увагу: розглядаються передумови його створення, правовий статус, стосунки з владою та громадськістю тощо.

Зазначені роботи були опубліковані ще на початку радянської доби у 20–30-х рр. ХХ ст., що зумовило їх близькість до традицій дореволюційної історіографії та не заідеологізованість поглядів. Загалом же для праць радянських дослідників властива марксистсько-ленінська методологія та заідеологізованість досліджень. Розвиток цукрової промисловості розглядався крізь призму формаційного підходу, головна увага концентрувалася на розвитку капіталістичних відносин та формуванні вищої стадії капіталізму – імперіалізму. Позитивною рисою цього періоду було залучення великої кількості матеріалів, які досліджувалися вперше, а також становлення власне історичного аналізу проблем монополізації цукрової промисловості.

У другій половині 50-х–80-ті рр. відбувається активізація досліджень ролі монополістичних об'єднань в економіці Російської імперії. Цукровий синдикат отримав тут особливу увагу. Спираючись на В. І. Леніна, який відносив його до числа провідних капіталістичних монополій імперії, дослідники наголошували на його хижацькій сутності. До того ж саме цей синдикат дозволяв найяскравіше проілюструвати «переростання монополістичного капіталізму в державно-монополістичний капіталізм» [10, с. 191].

Першим спеціальним дослідженням з монополізації цукрової промисловості в радянській історичній літературі є стаття М. Я. Гефтера [4]. Автор робить аналіз основних етапів монополізації цукрової промисловості з 90-х рр. ХІХ ст. до передодня Першої світової війни. Особливу увагу приділено питанням взаємодії царського уряду та цукрозаводчиків. Проблеми державно-монополістичного регулювання цукрової промисловості розглядає І. М. Каменецька [7]. Вона виділяє три етапи цього процесу, які співпадають з періодом існування державного нормування та синдикату рафінерів.

З початку 60-х до кінця 80-х рр. ХХ ст. з'являється низка праць які розглядають цукрову галузь в ХІХ – початку ХХ ст. у контексті розвитку капіталізму в Російській імперії. Це роботи В. Бовикіна [1], І. Гиндіна [5] та інших. В. Я. Лаверичев [8] у своїх монографіях, присвячених історії буржуазії в Російській імперії, приділяє увагу й вивченню монополій, в тому числі й

синдикатів у цукровій промисловості. Він вказує на наявність ранніх об'єднань у галузі, які стали передумовою створення синдикату. Не менш цікавими є дослідження Л. Є. Шепелева [21] присвячені провідним тенденціям торгово-промислової політики царського уряду. Цукровій галузі, як такій, що усебічно підтримувалася урядом, також приділено значну увагу.

Фактичний матеріал із окремих питань монополізації цукрової галузі можна знайти у загальних роботах з історії галузі чи економіки Російської імперії кінця XIX – початку XX ст. [11; 12; 14; 18].

З набуттям Україною незалежності в 1991 р. точка зору на період, коли українська економіка розвивалася в умовах ринку та товарно-грошових відносин докорінно змінилася. Від різко негативної оцінки капіталістів як експлуататорів дослідники перейшли до відносно об'єктивного висвітлення ролі підприємців та їх ролі в економічному та суспільному житті імперії. Цей поворот стосується й оцінки діяльності синдикатів у цукровій промисловості.

На сучасному етапі проблеми історії цукрової промисловості залишаються актуальними. Так було захищено низку дисертацій, присвячених різним аспектам розвитку галузі наприкінці XIX – на початку XX століття [2; 15; 16]. Певну увагу в них приділено й історії синдикування цукрової промисловості. Деякі аспекти цієї проблеми зачіпаються й в останніх монографіях, присвячених різним аспектам економічної історії пізньої Російської імперії [6; 13; 17].

Таким чином, вітчизняна історіографія монополізації цукрової промисловості є досить значною. Традиційно вона поділена на три періоди (дорадянський, радянський та сучасний), кожен з яких має свої особливості, зумовлені конкретною історичною ситуацією, в якій створювалися дослідження. Їх врахування та аналіз є абсолютно необхідними під час їх використання в науковому обігу. Тож вітчизняна історіографія монополізації цукрової галузі потребує подальшого вивчення шляхом більш глибокого аналізу та перегляду попередніх оцінок та систематизації накопиченого досвіду.

Література:

1. Бовыкин В. И. Зарождение финансового капитала в России / В. И. Бовыкин. – М. : Изд. Моск. ун-та, 1967. – 295 с.; Бовыкин В. И. Формирование финансового капитала в России / В. И. Бовыкин. – М. : Наука, 1984. – 287 с.
2. Буравченко Р. В. Історичні умови становлення та розвиток цукрової промисловості в Україні (XIX – початок XX ст.) : Дис. ... канд. іст. наук. : 07.00.01 / Буравченко Руслан Всеволодович. – Черкаси, 2005. – 200 с.
3. Воблий К. Г. Нариси з історії російсько-української цукровобурякової промисловості / К. Г. Воблий. – К. : Всеукраїнська Академія наук, 1930. – Т. 2. : 1961/62–1894/95. – 402 с.
4. Гефтер М. Из истории монополистического капитализма в России : (Сахарный синдикат) / М. Гефтер // Исторические записки. – 1951. – Т. 38. – С. 104–153.
5. Гиндин И. Ф. Государственный банк и экономическая политика царского правительства (1861–1892 гг.) / И. Ф. Гиндин. – М. : Госфиниздат, 1960. – 415 с.
6. Економічна історія України : Історико-економічне дослідження : в 2 т. / [відп. ред. В. А. Смолій]. – К. : Ніка-Центр, 2011.
7. Каменецкая И. М. Государственно-монополистическое регулирование сахарной промышленности в России / И. М. Каменецкая // Исторические записки. – Т. 86. – С. 231–269.
8. Лаверычев В. Я. Крупная буржуазия в пореформенной России. 1861-1900 гг. / В. Я. Лавёрычев. – М. : Мысль, 1974. – 252 с.; Лавёрычев В. Я. Государство и монополии в дореволюционной России / В. Я. Лавёрычев. – М. : Мысль, 1982. – 200 с.
9. Лебедь-Юрчик Х. М. Сахарная промышленность в России / Х. Лебідь-Юрчик. – К., 1909. –

10. Ленин В. И. Грозная катастрофа и как с ней бороться / В. И. Ленин // Полное собрание сочинений. – [5-е изд.]. – М. : Издательство политической литературы, 1969. – С. 155–199.

11. Лившин Я. И. Монополии в экономике России / Я. И. Лившин. – М. : Наука, 1961. – 448 с.

12. Лященко П. І. Історія народного господарства СРСР : [Навч. посібн. для екон. та інж.-екон. вузів і фак-тів]. — Т. 2 : Капіталізм / Пер. з 2-го рос. вид. — К. : Політвидав УРСР, 1952. — 690 с.

13. Москалюк М. М. Розвиток переробної промисловості у Наддніпрянській Україні в другій половині XIX – на початку XX століття / Москалюк М. М. – Тернопіль : Видавництво «Рада», 2009. – 336 с.

14. Нестеренко О. О. Розвиток промисловості на Україні : в 2 ч. / О. О. Нестеренко. – К. : Вид-во АН УРСР, 1962. – Ч. 2. – 580 с.

15. Олянич В. В. Розвиток цукрової промисловості на Лівобережній Україні (наприкінці XIX – на початку XX ст.) : Дис... канд. іст. наук : 07.00.01 / Олянич Валентина Володимирівна. – Х., 2000. – 350 с.

16. Раковский Л. Э. Сахарная промышленность Украины в 60–90-е гг. XIX в. : Дис. ... д-ра. ист. наук. : 07.00.02 / Раковский Леонид Эдуардович. – К., 1995. – 490 с.

17. Темірова Н. Р. Поміщики України в 1861–1917 рр. : соціально-економічна еволюція / Н. Р. Темірова. – Донецьк, 2003. – 320 с.

18. Хромов П. А. Экономическое развитие России в конце XIX – начале XX вв. / П. А. Хромов. – М. : Госполитиздат, 1950. – 386 с.

19. Цехановский М. Ю. Исторический обзор свеклосахарной промышленности (1800–1904). – К., 1904.

20. Цыперович Г. Р. Синдикаты и тресты в дореволюционной России / Г. Цыперович. – Петроград : , 1984

21. Шепелев Л. Е. Царизм и буржуазия в 1904–1914 гг. Проблемы торгово-промышленной политики / Л. Е. Шепелев. – Л. : Наука, 1987. – 272 с.;

Шепелев Л. Е. Царизм и буржуазия во второй половине XIX в. / Л. Е. Шепелев. – Л. : Наука, 1981. – 274 с.

22. Янжул И. И. Промышленные синдикаты или предпринимательские союзы для регулирования производства преимущественно в Соединенных Штатах Америки / И. И. Янжул. – Спб. : Тип. М. М. Стасюлевича, 1895. – 459 с.

E-mail: olga3405@mail.ru